

Iz tog osećanja mučnine, mudraca umornog od zadovoljstva i zgodenog naukom, izbjija bolni refren: »sve je taština i muka dušu«. Takav rezime svih poduhvata i svih umovanja iskazuje se rečnikom nihilista: »više ništa nema smisla«. Takav stav Propovednikov jeste simptom opadanja moralne interpretacije sveta, koji više ne bi imao društvenih sankcija, kad ne bi bilo prirodnih sankcija vremenom. Izreka »sve je taština« podrazumeva subjektivnu gorčinu čoveka koji zna da je njegov život završen i da se ikoni padu. Nepraktičnost jedne takve interpretacije sveta u koju je utrošen ceo život pobudila ozbiljnu sumnju u lažnost (»taštini«) svake interpretacije sveta. Kakav odgovor može čovek, onda, da pruži sebi na taj obespojkavajući Propovednikov refren koji je vapaj jedne filosofije bez nade i ute?

Ako bismo mogli dokazati da Propovednikovo učenje nije jedino koje se nameće mudrom čoveku, ne bi bilo nužno da se mnogo mučimo i trudimo oko njegovih mračnih izreka, kao što je ona u kojoj se više hvale mrtvli nego živi, a »bolj i od jednog i od drugih je onaj koji još nije nastao, koji još nije video zla što biva pod suncem« (4, 3).

Kada smo suočeni s raspravljanjem te vrste, moramo napraviti jasnu razliku između raspoloženja i njegovog intelektualnog izraza. Što se tiče Propovednikovog raspoloženja, u tome nema ispora. Još je Volter utvrdio da je »to epikurejski filozof koji na svakoj stranicu ponavlja da su i pravednik i bezbožnik podložni istim nesrećama, da čovek nema ništa više nego životinju, da je bolje ne biti rođen nego postojati, da nema nikakvog drugog života i da je jedino dobro i razumno uživati u miru plodove svoga truda s voljenom ženom.

Celo delo je od nekog materialiste koji je u isti mah i osetljiv i zgadoen« (Volter, Filozofski rečnik, 363).

Raspoloženje zgodanosti i mračnine, u kome su čoveku dožili i svet i sva mudrost sveta, može biti izmenjeno pod uticajem neke isrečne zgode ili promene našeg telesnog stanja, ali se dokazima izmeniti ne može. Svakom čoveku mogu doći trenuci takvog raspoloženja da mu se čini kako je sve taština; tog stanja maliholije čovek se ne može oslobođiti pomoću neke filozofije, nego to čini pod pritiskom neke neodložne rādne. Ako je dete bolesno, roditelj se može osećati nužno nesrećnim, ali mu nikako neće padati na pamet da je »sve taština«; po njegovom osećanju, najvažnije je da dete ozdravi, bez obzira da li život ima vrednosti ili nema.

B. Rasel kaže da osećanje »sve je taština« potiče iz suviše lakog zadovoljenja prirodnih potreba. *Homo sapiens* je u stanju da bez velikog napora zadovolji sve svoje potrebe i protheve. Po toj logici, Propovednik zapravo i jeste jedan takav homo sapiens kome odsustvo napora i zalaganja iz života oduzima važan sastojak sreće. Čovek koji lako dolazi do stvari koje tek ovlaša pratižljikuje čini se da zadovoljenje želje ne donosi sreću. Ako je filozofski raspoložen, on će zaključiti da je ljudski život u suštini beda, pošto je nesrećan kad ima sve što zaželi.

Propovednik gubi iz viда da je neophodan deo sreće da čovek ostane bez nekih stvari koje žarko želi. Toličko se može reći o raspoloženju starozavetnog mudraca. Međutim, Propovednik ima i intelektualnih dokaza isadržane u izrekama:

»Sve mjeke teku u more i more se ne prepunjua.«

»Nema ništa novo pod suncem.«

»Ne pominje se što je prije bilo.«

»I omrзе mi sav trud moj oko kojega se trudih pod suncem, jer ču ga ostaviti čovjeku koji će nastat nakon mene.«

Ako bismo hteli da te dokaze prevedemo na jezik moderne filozofije, mogli bismo reći: čovek većno radi i materija je većno u pokretu, pa ipak ništa ne ostaje, mada se nova stvar koja dolazi ni po čemu ne razlikuje od one iz prošlosti. Tako čoveka stiže smrt, mudrog kao i bezumnog, a njegov naslednik žanje blagodeli. Iz godine u godinu, u beskrajnoj i besciljnoj povorci rađaju se i umiru ljudi. Da su reke nešto mudre, prestale bi da teku i ostale tu gde su. Da je Propovednik mudar, ne bi sadio voćke čije će plodove ubirati njegov sin. Da li je to ta razborita mudrost?

U principu, ne treba vertovalti u mudrosti (kao svest o sopstvenoj nesreći). B. Rasel o tome kaže: »Mudar čovek bliće srećan u okviru prilika koje mu se pružaju i, ako u posmatranju vasiione preko izvesnih granica dođe do bolnih zaključaka, bolje bi bilo da umesto vasiione osmatra nešto drugo. No, uprkos bilo kakvih zaključaka, razum ne bi smeo da sprečava čoveka da bude srećan. Oni koji sasvim iskreno prispisuju svoje žalosti svom ishvatanju o vasiioni, rasuđujuju naopako: istina je da su oni nesrećni iz nekih njima nepoznatih razloga i da ih to osećanje navodi na razmatranje o manje prijatnim stranama sveta u kome žive« (B. Rasel, *Osvajanje sreće*, Beograd 1964).

Priimenjen na Propovednika, Raselov kritički sud ukazuje nam na neke granice i nekoherentnosti njegove mudrosti. Ukoliko bolje i jasnije razaznajemo ta ograničenja, utoliko lakše možemo naći uverljiv odgovor na ona pitanja koja su mučila Propovednikovu svest i koja mogu i danas postati problem svesti svakog bića koje je u potrazi za »večnim« zagonetkama svoje sudbine.

među-zavisnost potreba potrošnje i načina života

dragan koković

Potrebe, potrošnja i način života nalaze se u tesoj dijalektičkoj vezi.

Cilj čovekove delatnosti uvek znači zadovoljavanje jedne ili druge ljudske potrebe. Potrebe i interesi društva, klase, grupe ili pojedincu stvaraju određene motive za njihovu delatnost, koja bi bez toga bila lišena smisla. Dakle, niko ne može nešto traditi a da pri tom nema u vidu zadovoljavanje određene potrebe. Potrebe koje neprekidno rastu aktualiziraju oblike, sklonosti, želje, ulukse. Menjajući se u zavisnosti od veza s sistemom potreba, način života omogućuje razvijetak i obogaćivanje jednih ili, opet, blokiranje ili gušenje drugih ljudskih potreba. Možemo reći da se potrebe ne mogu posmatrati odvojeno od društvenih uslova ili, uopšte, ako budemo svidili o stvaraju ljudskog razvijatka odvojeno od analize konkretnih klasno-slojne strukture društva, specifičnosti istorijskog razvijatka, a takođe od postojeće tehničke i naučne baze, onda ne možemo izazvati »predelek« ljudske apstrakcije.

Razvijatak naučno-tehničke revolucije i celokupnog sistema društvenih odnosa uslovio je izmenu društvenih i ljudnih potreba, doveo je evoluciju novih zahteva od istarane ljudi. Zbog toga je u savremenim uslovima posebno važna organizacija sistemskog izučavanja tendencija i procesa koje karakteriše saznanje i ponašanje ljudi u sferi potreba na određenom stupnju društvenog razvijatka.

Pitanje potreba je danas na mnogim nivoima i s različitim aspektima predmet specifičnih nauka u različitim regionima sveta. S jedne strane, u mnogim zemljama još nisu zadovoljene ni elementarne, našusne potrebe miliona ljudi, koje su neposredno vezane s postojanjem i reprodukcijom fizioloških procesa u životu čoveka. S druge strane, u visoko razvijenim zemljama intenzivno se širi sfera ljudnih potreba, brzo raste proizvodnja predmeta industrijskih usluga, jednom rečju — menja se celokupna struktura potreba, što svakako, ostavlja pečati i trag na načinu života ljudi. Niču s dobijajuće sve šire značaje nove grupe potrošačkih artikala koji pre mnogo godina nisu postojali (razni električni aparati, automobili, prijemnici, mnoga sportska, turistička oprema itd.). Ne treba biti mnogo proučljiv da bi se zalključilo koliko je, na primer, mašina za pranje rublja ili sudova uticala na celokupni budžet i način života zapošlene žene; da ne govorimo o automobilu koji je napravio pravu revoluciju u načinu života ljudi.

Promene u realnoj strukturi potreba i potrošnje savremenog čoveka očigledno su povezane s razvijatkom proizvodnje, tempom i ekspanzionističkim karakterom tehnike, ili, kako se to danas najčešće kaže, naučno-tehničke revolucije.

Porašt potrebe uslovljen je razvojem proizvodnih snaga. Javljuju se nove vrste potreba i različiti nivoi i načini njihovog zadovoljavanja. S novim potrebama i novim načinom života ljudi se upoznaju, pre svega, zahvaljujući sredstvima massovnih komunikacija. Potrebe variraju zavisno od pojedinca, od njihovih različitih fizioloških i psiholoških karakteristika, kao i zbog raznolikih razlika koje se odnose na rad i okolinu. Takođe zavise od pola i starosne grupe kojoj čovek pripada, klimatskih i geografskih faktora itd. Prema tome, čovekove potrebe su funkcije fiziološke i psihološke konstitucije, sredine u kojoj se živi i tradi, kao i kulturnih vrednosti koje su svojevrste u određenom društву.

Promene koje se dešavaju u savremenom svetu obuhvataju, dakle, sve aspekte društva, učiće na izmenu tempa i stilu života. Čovek se sve više uključuje u složeni sistem socijalnih veza, a to u ovoj ili onoj meri, obliku i stepenu, učiće na ponašanje i

saznjanje ljudi. Taakođe je vidljivo širenje i obogaćivanje oblike ljudske komunikacije (posredne i neposredne), kao i razvijanje masovnih komunikacija. Zato su na teorijskom planu posebno važna konkretna sociološka i socio-psihološka istraživanja, razlikujući socijalnih grupa, veza, oblika, opštjenja i izvora uticaja, koji formiraju potrebe savremenog čoveka i njegova očekivanja. Taakođe je važna i analiza isocijalno-etičkih odnosa koji se sukobiljavaju u procesu potrošnje savremenog čoveka. Veliki značaj pripada tehnologiji, jer ona, bez obzira u čijim je rukama sama po sebi nameće jedan način života; njeni proizvodi diktiraju karakter ljudskog sredine. Mnogi teoretičari pod tim stilom podrazumevaju potrošačko društvo. U modernom tehnološkom društvu čovek je još uvek blokirani, jer mu taj vid tehnologije ne pruža mogućnost da koristi sva preljučstva koja bi ono trebalo objektivno da donosi. Tehnologija razvija, nudi i sugeriše postepeno u svim zemljama (kapitalističkim, socijalističkim, zemljama u razvoju) jedan novi način života, u kojem posedovanje stvari postaje jedan od odlučujućih momenata. Naravno da taj odnos prema stvarima utiče i na odnose prema drugim ljudima, isocijalnim grupama i klasama, na odnos prema društvu u celini, prema kulturni i, na kraju, odnos prema samom sebi. Potrošačka ideologija i psihologija stvaraju ispecifičan tip ličnosti — čoveka potrošača sa standardizovanim ukusom i ikonformističkim navikama, što se pokazuje (kao sasvim uspešno sredstvo i instrument manipulacije njegovim saznanjem i ponašanjem od istrane onih koji kontinuošu savremena sredstva masovnog ideoširokog uticaja.

»Aktivnost koja nosi obeležje čoveka nalazi se u istvaraljicom činu koji je isključivo pripada delotvornoj manjini, manje ili više brojnoj i izdvojenoj iz masovnog društva (mikrosredina). Sa druge strane, mi smo je našli prevašodno u ogromnoj potrošačkoj aktivnosti (A. M.) — teledirigovanoj, kako bi rekao Rilman, ali koja ima lječni karakter u savršenoj suprotnosti s proizvodnim činom i masovnom proizvodnjom. Ova potrošačka aktivnost se prostire na oblike materijalnog okruženja i stvara ideju potrošačkih dobara i usluga, kao i same kultura s kojom se u velikoj meri podužudara.«²

E. From je u centar svojih razmatranja stavio problem tzv. veštačkih potreba, smatrajući da se sredinom devetnaestog veka javila tzv. »receptivna orijentacija kojoj je cilj da ise primili, da se napajaju, da se stalno ima nešto novo, da čovek živi tako reči stalno otvorenih ulsta.³

From dalje maglašava »da otuđeni stav prema potrošnji postoji ne samo u isticanju i potrošnji nobe, već on određuje daleko izvan te oblasti i naše korišćenje slobodnog vremena.« Pašivnost, lenjost i inertnost čoveka u slobodnom vremenu objavljuje činjenicom »da ako čovek radi bez interesa za ono što radi i ako kupuje i troši robu na jedan apistaraktan i otuđen način, onda on uvek pozitivno pašivni potrošač...« On ne učešće u aktivlju, on želi da »uzilima«, isve što se može uzeti i da ima više zadovoljstava, kulture itd.

»U istvanti, on nije slobodan da koristi svoje slobodno vreme, korišćenje njegovog slobodnog vremena određuje linduistrija, kao i nobu koju on kupuje. Njegovim ulukom drugi upravljaju, on želi da vidi i čuje ono što mu je predodređeno da vidi i čuje; razonoda je linduistrija kao li istvaka dinuga, kupac je uslovljen da kupuje razonodu, kiaš sto je uslovljen da kupuje odelo ili cipele. Vrednost razonode je određena njegovim uspehom na tržištu, a ne nečim što bi se moglo meriti ljudskim terminima.«⁴

Cilj masovne potrošnje je, u ovom slučaju, da se kupovinom materijalnih dobara pokaze ugled koji pojedinci uzivaju u svojoj isredini. Funkcionalnost i praktičnost idu u drugi plan, a ljudska zavist, kao i stil »steći i prestići«, izlaze na površinu i postaju dominantni. Zbog toga se najčešće kupuju novi proizvodi, i to oni čija je upotrebljiva vrednost mala, ali je najvažnije da oni sadrže nešto novo, ekskstravagantno, nešto što podiže ugled u očima drugih. A taj drugi postaje presudan u današnjoj eni viloškorazvijenog, automatizovanog, ali i otuđenog društva.⁵

Potreba i potrošnja su dinamička kategorija. Isto se može reći i za način života čije je promene teško islediti. Za velikim brojem predmeta čovek nije imao potrebu, dok ih nije svojom delatnošću stvorio. A onda kada ga je prouzveo, taj predmet je napravio pravu revoluciju u njegovom načinu života (tako, na primer, dok nije pronađen avion, nije postojala potreba za letenjem).

Otuđene potrebe diktiraju i otuđeni način života. M. Nemanjić smatra da se slobodno može reći da je kulturna potreba ostala otuđena za najšire islojeve društva. „Filksiran za jedno mesto u podeli rada koja isužava čitav horizont misaonog ili osećajnog sveta, čovek retko kada istekne sposobnost da izgradi kultenijume svojih potreba, da postane svestan svoga bogatstva potreba, da izade iz gnuга jednog ograničenog broja potreba. I kada prekorači onaj prag koji obično nazivamo siromaštvom ili ekonomiskom bedom, kada istekne mogućnost da zadovolji šinu silku potreba, tavanak čovek ne uspeva da prekorači prag jednostranog izvora, siromaštva, uklusa u poređenju sa svim bogatstvom potreba i mogućim načinom da se one zadovolje.“⁶

Zadovoljavajući svojom delatnošću potrebe drugih ljudi, čovek u klasno izdiferenciranom društvu može da zadovolji samo neke svoje, često najmlinje potrebe. Međutim, količina materijalnih dobara ne predstavlja jedinstveni pokazatelj nivoa i načina života.

Potrebe i životni nivo čvrsto su povezani sa socijalnom strukturu. Ekonomiska struktura društva, raspodela i preraspodela nacionalnog dohotka, u značajnoj meri utiču na životni

nivo li potrebe. Znači, zadovoljavanje potreba je povezano s objektivnom i subjektivnom stranom, pri čemu odlučujući uticaj imaju ova prva, ali ne treba zaboraviti da smo odrazivši se u saznanju i dobivši formu idealnog, potrebe postoje u punom smislu.

Pri izučavanju potreba kao pojave koje utiču na formiranje i oblikovanje, odnosno stvaranje načina života, treba uzeti u obzir sledeće izraziličite momente:

— Razvijatik savremen proizvodnje, dostignuća naučno-tehničkog progresa i nova organizacija usluga stvorili su nove vlastove potrošnje, a listovremeno stimulisali nove potrebe, kao i nove oblike organizacije životne delatnosti;

— Menja se struktura potreba, a razvijatak savremene proizvodnje stvara materijalne pretpostavke za intenzivniju rast uopšte duhovnih potreba:

— Potrebe različite vrste dobijaju sve više oposredovani karakter. Jedne potrebe zadovoljavaju se na račun drugih;

— Takođe je prisutno antagonističko razilaženje (sukob potrebe i njihove strukture u različitim međusocijalnim grupama). Sa druge strane, zblizavanje uslova i osobenosti gradskog i seoskog načina života obuhvata ne samo sfere rada i proizvodnje, već i sfere potreba.

Značaj, vidljiva je veza između potreba i načina života, jer se način života karakteriše obimom, struktururom, stepenom i uslovima zadavoljavanja materijalnih i duhovnih potreba koje stalno rastu.

Već nešto istaknuli da se način i nivo života, slično drugim društvenim pojавama, karakterišu svojom kvantitativnom i kvalitativnom određenošću koje se međusobno progizimaju. Po mišljenju V. Bolgova, sistem pomoći kojeg se planiraju i prognosiraju društvene potrebe, nivo i način života može se izraziti pomoći sledećih polazatelja:

- a) naturalni (potrebe za životnim prostorom u kvadratnim metrima, broj knjiga itd.);
 - b) novčani (realni dohoci i njihova struktura u novčanim jedinicama);
 - c) pokazatelji s aspekta vremena (vremenski pokazatelji, trajanje rednog i vanrednog vremena, trajanje i struktura slobodnog vremena).

Bolgov naglašava da »ukoliko hoćemo da okarakterišemo kulturne potrebe, mi govorimo o količini pročitanih knjiga, novina, a za to se koriste naturalni pokazatelji. Pomoću novčanih pokazatalja mi određujemo količinu rashoda za knjige i novine, uopšte potrošački budžet. Struktura korишćenja slobodnog vremena karakteriše kulturne potrebe iz drugog ugla (dužina vremena koje se koristi za čitanje knjiga).« Po njegovom mišljenju, »novčani pokazatalji igraju odlučujuću ulogu u merenju fizičkih, materijalnih potreba i stepena niti hovog zadovoljavanja.«⁷

Dakle, porast opštег blagostanja se karakteriše: nivoom i dinamikom porasta dohotka stanovništva, potrebama za materijalnim dobrima i sredstvima, stepenom obezbedenošći komunalnim, transportnim i drugim uslugama, razvitkom prosvete, kulturnih usluga, trajanjem radnog i slobodnog vremena. S razvitkom naučno-tehničke revolucije došlo je do naglog širenja proizvodnje i potreba, odnosno da intenzivnije »proizvodnje potreba«, do stvaranja obilja potreba jednog novog potrošačkog društva, do tističanija »potrošačkog odnosa prema životu, koji daje prednost potrošnji nad judiskim razvitkom.«⁸

Alli listiški, humanio socijalističko društvo ne bi trebalo da sledi ovalku Šiliiju nazyvljutka, već da se zalaže za svojevrinske »rezke« i da umesto obilija stvarja svoji »spomljivi« stil (Rabte).

Savremena tehniku je potvrdila da se elementarne životne potrebe mogu racionalno zadovoljiti pomoću sistema usluga na veliko. Socijalizam, na svoju štetu, ostavlja ove načine u nekim pravcima potpuno neiskorišćene.⁹ Kada bi se ovome posvetila veća pažnja, mnogo bi više vremena ostajalo za ljudski razvitak, za istvaranje novog načina života u kome bi u prvi plan izlazila potreba za ljudskim razvijanjem, koja je zadata beskonačna. A sve te potrebe čovek može zadovoljiti radnom delatnošću oko koje je organizovan celokupni način života.

NAPOMENE:

¹ U određenoj sociološkoj i antropološkoj interpretaciji, »potrebe su bitno istorijska i dinamička kategorija, er podrazumevaju proces nastajanja i oblikovanja ljudskih sadržaja pod određenim društveno-istorijskim uslovima. Ljudske potrebe uopšte, pa i kulturne, kao vrsta tih potreba, nastaju u društvu, dobijaju specifične oblike pod određenim društvenim uslovima, smenjuju se s promenom tih uslova, razvijaju se zavisno od konkretnih društvenih uslova, uspostavljaju izvestan redosled po važnosti« (M. Nemanjić, *Kulturne potrebe*, Beograd 1974. str. 8).

Opširnije videti o problemu potreba u: I. Kuvačić, *Ljudske potrebe i društvene vrijednosti*, Revija za sociologiju, 1/1976, str. 7–16; B. Horvat, *Potrebe i strategija socijalističkog razvijta*, Gledišta, 4/1978, str. 261–270; Dž. Sokolović, *Ljudske potrebe između rasta i razvoja*, Sociologija, 2–3/1977, str. 255–285.

² A. Mol, *Kič-um*

⁴ Isto, str. 143.

U knjizi *Društvo izobilja* Galbrajt smatra da bi već sad bile zasićene sve materijalne potrebe savremene Amerike, da nije reklame i slični fenomeni koje stvaraju nove vještacke potrebe i koje su to u stanju da čine još izvesno vreme. (K. Galbrait, *The Affluent Society*, Hamish, Hamilton, London 1958).

⁵ O fenomenu veštačkih potreba videti: A. Anderson, *Work and Leisure*, str. 162-163.

⁷ V. Bolgov, *Bju*